

УДК [351.858+17.035.3]: 316.7 (477+476) «312»

Г. Б. Бондаренко

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ПАРАЛЕЛІ В ПОСТРАДЯНСЬКОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСИ

У статті досліджуються сучасні етнокультурні процеси в українському та білоруському суспільствах та основні чинники, що впливають на їхній розвиток, здійснюється порівняльний аналіз спільного та відмінного в національно-культурному розвитку сусідніх держав.

Ключові слова: етнокультурні процеси, етноідентифікація, етнокультурна спадщина, мовний чинник, конфесійний чинник.

The article researches modern ethnocultural processes in Ukrainian and Belarussian societies, as well as the fundamental factors of their development. It also contains comparative analysis of similarities and differences in the national and cultural development of the neighbouring countries.

Keywords: ethnocultural processes, ethnoidentification, ethnocultural heritage, language factor, confessional factor.

Особливості сучасного національно-культурного розвитку України та Білорусі визначаються одними й тими ж чинниками, найважливішими з-поміж яких залишаються геополітичний, релігійний, мовний та міжетнічний фактори. За часів державного суверенітету України та Білорусі зросла роль етнокультурної спадщини у формуванні їхнього сучасного культурного простору, визначилася роль національних еліт та засобів масової інформації в питаннях національної консолідації. Спільним для них є також перебування під потужним тиском російських мас-медіа, під їхнім впливом на внутрішні культуротворчі процеси в обох країнах.

За повідомленнями російських джерел у російській пресі за кількістю публікацій і частотою згадувань домінують колишні республіки СРСР, серед яких найчастіше трапляється Україна

(1605 публікацій), Грузія та Абхазія (1418) і Білорусь (1342) [Заяц 2002]. Проаналізувавши матеріали за 1997–2000 роки, дослідник Дмитро Заяць приходять до висновку про суб'єктивність висвітлення української теми російськими ЗМІ: «Україна... наряду с Белоруссией во всех смыслах – этнокультурном, экономическом, геополитическом и стратегическом – наиболее генетически близка России. Несмотря на частичную переориентацию правящей элиты Украины на Запад, связи с Россией остаются очень тесными, что проявляется во взаимозависимости политической ситуации в двух соседних странах. В России обостренно и неравнодушно воспринимают любую информацию из Украины, как положительную, так и негативную. Давние культурные и человеческие связи способствуют крайне высокому рейтингу страны во всех без исключения российских СМИ независимо от их политической направленности» [Заяц].

Домінування чужих культурно-інформаційних продуктів у медіа-просторі України та Білорусі (фільмів, програм російського та американського походження) справляють враження провінційності, маргінальності національних культурних здобутків. Білоруський публіцист Сергій Дубовець у статті «Тест на провінційність» пише: «Попри все бажання, Білорусь національно розвиненою країною не назвеш. На місці національності – у нас провінційність, яка займає те місце, де в сусідів – своя культура і завершена модель власного світогляду. Так відбувається не тому, що столицею і метрополією для нас залишається Москва, і не лише тому, що велика російська культура – це наше все. І не тільки тому, що живемо в російському медіа-просторі, де свої власні програми є відбитками московських. Якщо зазирнути в корінь, то відносно країни корінь – це свої традиції, мова; край світу для тебе – на твоїй землі, саме те, що відрізняє національність від провінційності. “За нами Москва” чи “За нами Варшава” – це значить, відступати нікуди, а “За нами Мінськ” – не звучить» [Дубавец].

Схожими за змістом публікаціями – про провінційність сучасної української культури – рясніє й українська преса [Окара]. Для політологічних аналітичних матеріалів в українських та білоруських медіа характерною є акцентуація на схожості зовнішньополітичних ситуацій (у сфері взаємин з Росією), особливо напередодні виборів. Напади російських ЗМІ на президента О. Лукашенка, створення його іміджу кривавого диктатора (серія фільмів «Хрещений батько» на каналі НТВ), пародія на українського Президента «Віктор Всемогутній», що вийшла на першому каналі російського телебачення 31 жовтня 2010 року «на тлі найвищого ступеня прояву любові нинішніх українських високопоставлених чиновників до російської влади», на думку громадськості, є спробою Кремля контролювати зовнішню політику країн-сусідів [Ейдельман].

Ностальгійна «радянськість» сучасної Білорусі, про яку пишуть журналісти, на рівні побутової свідомості українців має вигляд соціалістичного лубка: у країні – стабільність, працюють підприємства, безкоштовна освіта, «люди живуть значно краще, як у нас». Саме соціальна спрямованість політики О. Лукашенка позбавляє білоруську опозицію підтримки широкого загалу, на відміну від української, яка за кожного керівника держави мала багато соціально невдоволених прихильників.

На сучасному етапі міжкультурні взаємини України та Білорусі існують у декількох площинах: на офіційно-державному, громадському, родинно-особистісному, сусідському та міфологічному рівнях. Спільність історичної долі українського та білоруського народів зумовила важливість історичного чинника в сучасних етнокультурних процесах. Історично склалося так, що на територіях обох держав мешкає значна кількість представників сусіднього народу. За даними Всеукраїнського перепису 2001 року, в Україні тоді проживало 275,8 тис. білорусів, що на 37,3 % менше, ніж у 1989 році. Однак за свідченням активістів культурно-освітнього товариства білорусів в Україні

«Німан», лише в Донецькій області їх проживає 150 тис. (газета «Донецкий кряж», № 1704 від 15.07.2005), за офіційною ж статистикою – 45 тис. Фахівці пояснюють тенденцію до зменшення кількості росіян і білорусів в Україні впливом державницького фактора на етноідентифікаційні, етноконсолідаційні процеси, що ставить індивіда перед вибором: зберегти національну ідентичність у статусі національної меншини чи втратити її з подальшим переходом до чільного етносу. Подібні процеси відбуваються і з українцями Білорусі, із тією лише відмінністю, що конфлікт ідентичностей тут триває ще від XIX ст. Заступник головного редактора мінської газети «Наша Ніва» Андрій Скурко з цього приводу зазначає: «І найскладнішим є питання самоідентифікації нації: східноєвропейці змушені були самі визначатись у тому, хто вони. За незалежності змінювався сам підхід до розуміння терміна “нація”, тоді, коли він відходив від якихось етнічних речей до речей державницьких. Тому тепер більшість населення Берестейщини усвідомлює себе швидше не Поліщуками, українцями, а білорусами. Беруть за основу не так етнічний чинник, як державний» [Українці Берестейщини].

Проблему розселення українців у Білорусі вивчено недостатньо. Пояснюють це насамперед тим, що переписи дають щодо кількості українців різні, часто дуже суперечливі результати. Дослідження інтенсивності та територіальних напрямків міграційних потоків з України до Білорусі, районів в'їзду та виїзду мігрантів, а також їхньої національної структури дозволяє зробити висновок, що незначне й поступове збільшення частки українців серед населення Білорусі відбувається внаслідок кількісного переважання українців, що прибувають у республіку, над чисельністю українців, які її лишають. За даними перепису 1989 року, у Білорусі нараховували 291 тис. українців. Чільне місце за кількістю українців належить суміжним з Україною Гомельській та Брестській областям, а також Мінську. У цих регіонах розселено понад 60 %

усіх українців Білорусі. На територіях поблизу України дуже інтенсивно відбувається денационалізація українців. Лише в одній області – Брестській – частка українців, які вважають рідною мовою українську, становила 65,5 %. Білоруська газета «Наша Ніва» наводить свою статистику, пов'язану з мовами в Білорусі. Українці виявляються третьою меншиною після росіян і поляків. Українців – 237 014 чоловік, при цьому українською вдома послуговуються 14 562 білоруські українці (газета «Україна молода» від 6.08.2003). І якщо Українська держава взяла на себе зобов'язання фінансово підтримувати мови та культури національних меншин (зокрема й білорусів), то українці Білорусі (zareєстровано п'ять українських об'єднань, які представляють десять общин і чотири центри розвитку української самобутності) можуть розвивати свою культуру та вивчати рідну мову лише власним коштом. На думку фахівців, проблема тривалої «білорусизації» українців ще від позаминулого століття має геополітичний характер [Гаврилюк].

Важливим аспектом дослідження, що дозволяє краще розуміти ментальність народу та характер його стосунків з іншими етносами, є конфесійний чинник. Західні українсько-білоруські землі як особливий етнокультурний регіон суттєво впливали на перебіг подій соціально-політичного життя Європи завдяки тому, що були своєрідним кордоном між Сходом і Заходом, місцем розподілу сфер конфесійного впливу. Дослідження цього важливого питання переважно обмежувалися періодом Речі Посполитої, однак існує і сучасний зріз проблеми, не менш важливий для розвитку національних культур обох країн. Російські ЗМІ, як світські, так і церковні, зазначають, що основну опозицію єдності білоруського та російського народів становлять католики або вихідці з католицьких родин, тобто 14 % населення зорієнтовано на Захід [Махнач].

Так само традиційними стали звинувачення в антиросійських настроях населення західноукраїнських земель – «західників»,

«западинців». Стосунки влади й католицької церкви в Білорусі спочатку були складними через те, що тривалий час білоруська інтелігенція «польської орієнтації» утворювала ядро опозиції. Крім того, римо-католицька церква активно апелює до білоруської та польської етнічних самосвідомостей, проводячи служби цими мовами. Після погіршення стосунків з Росією О. Лукашенко взявся налагоджувати стосунки між Москвою та Римом, запропонувавши ієрархам церков зустрітися в Мінську. Білоруські греко-католики (близько 3 тис. осіб) мають п'ятнадцять парафій, об'єднаних у деканат. Екуменічна діяльність греко-католицької церкви, сучасні методи організації молодіжного релігійного руху (злети, фестивалі, таборівки) є досить привабливими для білоруської молоді, даючи можливість її представникам спілкуватися з ровесниками за кордоном. Незважаючи на заборону, католики Білорусі проводять фестивалі на кордоні з Литвою, дотримуючись правил конспірації; оголошення про час і місце фестивалю розсилають електронною поштою.

Створення 3 жовтня 1989 року Білоруського екзархату Російської православної церкви (також відомого як Білоруська православна церква) на чолі з Митрополитом Мінським і Слуцьким Філаретом (Вахромєєвим), Патріаршим Екзархом Білорусі, що має одинадцять епархій, стало початком історичного реваншу православ'я на білоруській землі. Одним з наймасштабніших сучасних церковних проєктів є спорудження в Мінську Всехсвятського собору – храму-меморіалу на згадку про всіх безвинно вбитих. Тут зберігатиметься земля з полів усіх великих історичних битв, а також із місць поховання мирних жителів, які загинули від воєн і репресій. Храм, що вміщатиме 1200 прихожан, є другий за висотою (74 м) на всьому пострадянському просторі (після Храму Христа Спасителя в Москві). Його зводять за активної підтримки держави, зокрема й науковців Академії наук Білорусі, які виявляють нові місця поховань білорусів у світі та встановлюють їхні імена.

У сучасних умовах конфесійної толерантності України зростає кількість греко-католицьких і римо-католицьких громад, у тому числі на сході та півдні країни. Сьогодні саме греко-католицька церква, що володіє потужним арсеналом освітньо-педагогічних та культурних засобів впливу на молодь (молодіжні християнські табори, фестивалі, благодійні паломницькі тури), претендує на роль національної церкви. Подібно до ситуації в Білорусі, значна частина населення католицького віросповідання проживає в західних областях України і є неоднорідною за національним складом – це українці, поляки, чехи, німці. Міжконфесійний конфлікт найбільш гостро дається взнаки трьом гілкам православних церков, а нині його посилює ще й офіційна підтримка главою держави православної церкви Московського патріархату.

Щодо зростання ролі етнокультурної спадщини у формуванні сучасних культурних просторів України та Білорусі, то значною мірою це пов'язано з державною підтримкою фольклорно-етнографічних досліджень в обох країнах. В Україні за роки державної незалежності зріс попит на етнографічну та історичну літературу, відповідно зростає кількість народознавчих, етнологічних наукових центрів (у Кіровограді, Вінниці, Харкові, Чернігові, Опішному). Поява нових наукових і популярних видань з народної творчості та етнографії дозволила залучити до інформаційного обігу матеріал, що раніше був відомим лише вузькому колу фахівців. У радянський час багато народознавчих тем були табуйованими. Сьогодні зростає науковий інтерес до дослідження традиційної культури на українсько-білоруському пограниччі. Експедиційні дослідження виявили тут побутування архаїчних форм обрядовості та фольклору як серед білоруського, так і серед українського населення. Деякі із цих жанрів, наприклад, обряди водіння Куста, окремі весняні ігри та пісні («Ящур», «Володар»), замовляння, що належать до найдавніших пластів слов'янської культури, стали відомі широкому загалові

завдяки телебаченню й періодичним виданням, які нині активно популяризують духовну спадщину народу. Поширеними стали етноярмарки, дні ремесел. Популярності серед української та білоруської молоді набули історико-етнографічні реконструкції визначних подій, середньовічного побуту, етнофестивалі, нові напрями етномузики (етнопанк, етнорок).

У сучасній Білорусі, населення якої на референдумі проголосувало за дві державні мови, мовне питання так само актуальне, як і в Україні, де час від часу (особливо перед виборами) воно істотно актуалізується. Білоруською мовою сьогодні розмовляють представники білоруської інтелігенції та сільські мешканці. Проте навіть слабкі спроби білоруської опозиції надати білоруській мові статусу єдиної державної мови викликає шалений спротив серед російського населення в самій країні та в Росії, якій ці заходи видаються «спробою політичної еліти республіки з конструювання ідеології білоруського етнонаціоналізму» [Фролов]. Державний статус російської мови в Білорусі є взірцем для тієї частини української еліти, що прагне такого самого статусу для російської мови в Україні, і навпаки, відсутність цього статусу в Україні – це приклад, на який найчастіше посилається національно орієнтована частина білоруської еліти. У білоруському сегменті мережі Інтернет серед користувачів блогів (інтернет-щоденників) декілька років тому навіть виник рух «Білоруський газават», учасники якого бойкотують звернення та записи російською мовою, прояви великодержавного шовінізму у висловлюваннях учасників інтернет-форумів (<http://palitekanom.livejournal.com/266942.html>). На думку білоруських фахівців, нині в Білорусі існує парадоксальна державна мовна політика, яка, з одного боку, витісняє мову з освітньої та адміністративної сфер, а з другого – фінансує культуру [Амосова].

Значного резонансу в пресі набув так званий загальнонаціональний диктант, що проводили в Білорусі з ініціативи громад-

ських організацій і метою якого було визначення всіма охочими їхнього рівня володіння рідною мовою; власне, це був акт вияву громадянської непокори. Цікаво, що такий диктант проводили навіть у закордонних представництвах Республіки Білорусь (в Естонії, Німеччині). Варто зазначити, що ставлення до національних мов як до другорядних – це та спадщина радянської доби, що за часів незалежності зумовила запровадження окремої законодавчо-правової підтримки для суверенних мов. Прагнення населення оволодіти мовою «міжнаціонального спілкування», яка вважалася престижнішою, призвело до зниження цінності рідної мови серед її носіїв, сьогодні в Україні і в Білорусі сфери використання рідної мови регламентуються спеціальними законами. На всьому пострадянському просторі (у країнах Балтії, Середньої Азії, Кавказу) схожих мовних проблем не виникало – слов'янське населення цих країн змушене було вивчити мову країни проживання.

Проблеми національної консолідації, що існують в Україні та Білорусі, сьогодні неможливо вирішити поза системою освіти та виховання. Тому було розроблено відповідні національні програми, які передбачають широке використання етнокультурної спадщини в сучасному освітньо-виховному процесі. В українських школах програмами з української мови та літератури, історії, планами роботи народознавчих клубів і гуртків передбачено ознайомлення школярів із фольклором та етнографією. У Білорусі існує досвід функціонування етношкіл (наприклад, на базі середньої школи № 3 м. Мінська, програма якої передбачає «етнізацію особистості, котра дає реальні можливості для виховання людини з глибокою базовою і етнохудожньою освітою»). При цьому керівництво школи наголошує, що програма втілюється в умовах білінгвізму, що практично означає викладання основних дисциплін російською мовою, а білоруською – лише проведення окремих свят та фольклорних заходів. Усе це викликає сумніви щодо можливості згада-

ної «етнізації». Значно успішнішими засобами національно-патріотичного виховання видаються російські освітні проекти на кшталт «Людина в історії Росії. XX століття», переможці якого отримують грошові премії, можливість опублікуватися в престижному виданні, пільги при вступі до вузу.

Для того, аби масова свідомість могла засвоїти якусь ідею, зокрема національну, потрібно сформулювати її лаконічно та однозначно, а це мало відображає реальну складність історичних процесів. Прагнучи мати за взірць реальних героїв, історичних особистостей, українська та білоруська молодь шукає їх у своїй історії. Головним позитивним героєм української минувшини став козак – воїн, захисник Вітчизни. Уроки патріотичного виховання в сучасній українській школі найчастіше пов'язані з темою козацтва. Укотре переглядають концепцію походження слов'янства, обраності того чи іншого народу; із сучасного переосмислення історичних реалій постали ідея «українського аріанства», на базі якої навіть спробували утворити політичну партію («Третя сила»), та ідея створення білоруського епосу. Шукаючи сучасного епічного героя, розглядали різні кандидатури як історичних постатей, так і літературних персонажів (починаючи від Всеслава Полоцького, до Конрада Валенрода та Василя Дзятліка) [Adelka].

Утім, створення та побутування сучасних міфів, благодатним підґрунтям для яких є етнічна історія, укотре підтверджує зростання ролі символічного чинника в сучасній культурі.

Українські політологи відзначають нинішній розподіл орієнтацій української політичної еліти на Москву та Варшаву. Білоруська опозиція (культурна та політична) так само сподівається на Литву та Польщу, передусім на їхню інформаційну підтримку. В обох країнах сьогодні немає сил, що відстоюють власний цивілізаційний шлях, на якому держава була б рівним партнером як західних, так і східних сусідів. Шлях до формування інтегративної моделі національної культури в сучасних

Україні та Білорусі є можливим за умов державних гарантій збереження та розвитку етнокультурної спадщини, звернення уваги влади на проблеми міжнаціональної сфери.

ЛІТЕРАТУРА

Заяц Д. Географические образы в зеркале СМИ // Отечественные записки. – 2002. – № 6 (7).

Заяц Д. Географические образы в зеркале СМИ // www.strana-oz.ru/?numid=7&article=300.

Дубавец С. СВАБОДА. Тэст на правінцыйнасць // naviny.by/rubrics/opinion/2007/11/07/ic_articles_410_153805.

Окара А. Провінційність – поняття не географічне, а духовне // <http://blogs.pravda.com.ua/authors/okara/4abc3ebd74047>.

Эйдельман Д. Виктор Всемогущий // <http://davidaidelman.livejournal.com/786065.html>.

Українці Берестейщини: минуле і сучасне. Радіо Свобода. 15.10.2003 р. // <http://www.ukrcenter.com/Форум/27121>.

Гаврилюк Ю. Українці і білоруська проблема на Підляшші. Міфи і факти // etno.uaweb.org/lib/hawryluk2.html.

Махнач В. Великие и белые: такие разные русские // belaya-russia.narod.ru/civis/russkie.html

Фролов К. Старые и новые мифы // Материк. Информационно-аналитический портал постсоветского пространства // <http://www.materik.ru/print.php?section=analitics&bulsectionid>.

Амосова Т. Языковая политика в Белоруссии: прошлое и настоящее <http://homoliber.org/ru/rp/rp030114.html>.

Adelka. Беларускі эпічны герой – хто ён? // http://community.livejournal.com/by_mova/397532.html.

В статье исследуются современные этнокультурные процессы в украинском и белорусском обществе и основные факторы, влияющие на их развитие, проводится сравнительный анализ общего и отличительного в национально-культурном развитии соседних государств.

Ключевые слова: этнокультурные процессы, этноидентификация, этнокультурное наследие, языковой фактор, конфессиональный фактор.